

Функціонування іменних форм предикатів з семантикою Темпоральності в сучасній українській мові

Е. А. Леонтєва

Придністровський державний університет ім. Т.Г. Шевченка
Corresponding author. E-mail: lenastarke@mail.ru

Paper received 01.12.17; Revised 05.12.17; Accepted for publication 07.12.17.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PH2018-149VI42-09>

Анотація. У статті подається обґрунтування двоскладності речень з іменною формою предикатів, що виражають семантику темпоральності. У роботі також презентується семантична класифікація аналізованих одиниць та короткий огляд формальних засобів їх вербалізації.

Ключові слова: предикат, суб'єкт, темпоральність, класифікація, способи вираження, семантичний тип.

Жодна людина не народжується із сформованими загальнофілософськими категоріями. Процес їх становлення у свідомості мовця відбувається протягом всього його життя, детермінуючись численними фактами культури та об'єктивної дійсності. У цьому контексті особливого звучання набуває твердження, що такі базові категорії як темпоральність, локалізація, квалітативність, квантитативність, оцінка, стан та інші, відбиваючись у свідомості мовця, та реалізуючись у мовних одиницях різних рівнів, формують мовну картину світу не тільки конкретної особистості, а й нації у цілому. Це й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Дослідженням категорії темпоральності займалися М. В. Всеволодова, І. О. Москальська, Г. О. Золотова, Н. Д. Арутюнова, О. В. Бондаренко, Г. В. Звездова, Л. Р. Ахмерова, Д. Р. Гильфанова, О. М. Роговський та інші.

Мета нашого дослідження – аналіз структурно-семантичної специфіки функціонування іменних форм предиката зі значенням темпоральності в сучасній українській мові.

Поставлена мета може бути реалізована шляхом виконання таких завдань:

- з'ясувати сутність терміна темпоральність;
- проаналізувати структуру речень з іменною формою предикатів, що презентують часову характеристику суб'єкта;
- виявити засоби вербалізації іменних форм предикатів з часовою семантикою;
- представити семантичну класифікацію іменних форм предикатів з аналізованим значенням.

Мета та задачі зумовили вибір комплексу емпіричних та теоретичних методів дослідження: спостереження та опис, структурно-семантичний метод, елементи компонентного, трансформаційного аналізу та синонімічної заміни. Методом суцільної вибірки з текстів різних стилів сучасної української мови було виявлено понад 300 випадків вживання іменних форм предикатів із семантикою темпоральності.

Категорія часу є «однією з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття» [2, с. 274]. Аналізоване поняття перебуває у нерозривному зв'язку із категоріями простору та руху і тлумачиться як базова філософська категорія, яка глибоко проникла у свідомість homo loquens.

А. Я. Гуревич наголошує, що час у сукупності з іншими поняттями, такими як простір, причина та доля належать до категорій людської свідомості, які «в кожній культурі пов'язані між собою, утворюючи свого роду «модель світу» – ту «систему координат», за до-

помогою якої люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує в їхній свідомості» [1, с. 19].

У лінгвістиці темпоральне значення презентується як досить складна система, що характеризується різноманітними взаємозв'язками граматичних та лексичних засобів, або як «функціонально-семантична категорія, що виражає сутність фізичного та філософського аспектів часу, яка реалізується різними мовними засобами вираження часу: сукупністю граматичних, лексичних і комбінованих засобів, де ядром темпоральності є граматичний час» [4, с. 19].

На окрему увагу заслуговують предикати з темпоральним значенням, які вербалізують час реалізації або тривання явища, процесу, дії.

Розглянемо речення за зразком *А потім – знов метелиця* (І. Микитенко). *На ранній весні провесні, гей, на світання гук* (П. Тичина), які І. К. Білодід кваліфікує як неповні еліптичні з формально невираженим присудком екзистенційної семантики [3, с. 280].

Для визначення структури вказаних синтаксичних одиниць пропонуємо реалізувати часову парадигму: *Другого дня знов іграшки, сміх, ласоці* (М. Коцюбинський). *Другого дня знов були іграшки, сміх, ласоці*. *Другого дня знов будуть іграшки, сміх, ласоці*. Як показують реалізовані трансформації, всі три речення зберегли своє значення та є структурно та семантично повними. Нагадаємо, що пропуск неповнозначної зв'язки у теперішньому часі є абсолютною нормою для всіх східнослов'янських мов.

Якщо припустити, що у аналізованих синтаксичних одиницях функціонує не дієслово-зв'язка, а повнозначне дієслово *бути*, яке вербалізує значення буття, то при зміні граматичного часу спостерігаємо трансформацію структури речення з повної у минулому та майбутньому часі на еліптичну в теперішньому. Небажання інтерпретувати речення з опущеним повнозначним дієсловом *бути* як еліптичні, змушує визнати за ним особливий статус, який би якісно вирізняв його на фоні всіх інших дієслів сучасної української мови. Нагадаємо, що пропуск будь-якого повнозначного дієслова у двоскладному реченні одноставно визначається вченими як еліipsis, а нормативне функціонування у нульовій формі визнається тільки за неповнозначною дієслівною зв'язкою *бути*. До того ж, при дослівному перекладі речень із так званим *нульовим присудком* на мови, в яких пропуск неповнозначної зв'язки недопустимий, зв'язка знаходить своє формальне втілення. Порівняймо: укр.: *Сьогодні свято*; нім.: *Der Feiertag ist heute*; англ.: *Today is a holiday*.

У реченнях із семантикою буття особливе місце по-

сідає інтонація та порядок слів. На нашу думку, типовою позицією присудка із семантикою буття, вираженою дієсловом *бути*, є абсолютний кінець або абсолютний початок речення при умові їх виділення логічним наголосом: *Я сьогодні є. Є проблеми з комунікацією.*

Підкреслимо, що предикати з семантикою темпоральності та предикати зі значенням буття нетотожні як за значенням, так і за граматичною структурою. Вони мають різні комунікативні цілі та посідають різне місце в структурі тексту. Предикати зі значенням буття стверджують або заперечують існування в об'єктивній дійсності певного суб'єкта: *Царя немає. Є ріка Діала. Немає Кіра. А Діала є (Ліна Костенко). Порівняйте: Усе було тоді (Л. Костенко). А тепер – свято для всіх (газ.);*

На нашу думку, логічним буде висновок, що опущене дієслово у останніх двох конструкціях є не самостійним головним членом речення, а лише його складовим компонентом, ізольоване функціонування якого неможливе, оскільки втрачається основна ознака речення його смислова та інтонаційна завершеність.

Таким чином, у реченнях з іменним предикатом, що презентує семантику темпоральності неповнозначна дієслівна зв'язка, як вже було зазначено раніше, виступає вербалізатором виключно граматичного значення способу, часу, роду та числа. Основне значення виражає іменна частина, екзистенційна семантика дієслова *бути* нівелюється: *Мітинги були щороку.* Основний логічний наголос припадає на іменний компонент *щороку (Мітинги були щороку)*, а не на дієслово-зв'язку *були*, яке презентує значення існування, тобто головне, що *мітинги відбувались щороку* (не щотижня, не щомісяця, а саме щороку), а не те, що *мітинги відбувались*, адже предикатом вважається той компонент, який презентує те, що говориться про предмет думки.

Оскільки структурна інтерпретація речень з предикатами темпоральної семантики характеризується високим ступенем дискусійності, питання їх семантичної типології досі лишається відкритим і перебуває лише на початковій стадії свого формування.

Детальний аналіз ілюстративного матеріалу показав, що предикати з темпоральною семантикою можуть презентувати:

- часову характеристику суб'єкта в плані тривалості його реалізації. Найчастіше такі предикати презентуються:

○ прикметниками: *Суд був короткий (Л. Костенко). Ця казка днів – вона була недовгою (Л. Костенко). Людське життя було нетривалим, отож старих людей було мало (газ.). Моя промова буде короткою, як і все геніальне (С. Росовецький). Правління було успішним і довгим (газ.). Усі сприятливі події, які трапляються, будуть вагомими і тривалими (газ.). Зараз прилади різні, радіозв'язок постійний... (О. Гончар). Шум безперервний (розм.). Діяльність безупинна (розм.);*

○ прислівниками: *Любов – назажди (розм.). Порядність буде завжди (газ.);*

○ фразеологізмами: *Сльози – денно і нічно (розм.). Робота – від рана до рана (розм.). Шлюб раз і на все життя (розм.). Клятва на віки вічні (розм.). Практики – без року три дні, а він повчає (розм.);*

- часову характеристику суб'єкта в плані його реалізації через дуже короткий час. Основними вербалізаторами виступають:

○ прислівниками: *Кубок – незабаром (газ.). Нове століття уже от-от (газ.);*

○ фразеологізмами: *Передзахист – не за горами (розм.). Свято – на носі (розм.);*

- часову характеристику суб'єкта в плані його нерегулярної реалізації, що презентується:

○ прикметниками: *Платня – нерегулярна (розм.). Фізичні вправи несистематичні (розм.). Обстеження хворих – епізодичні (розм.). Участь у дебатах була спорадичною (газ.);*

○ фразеологізмами: *Покращення – від часу до часу (розм.). А дощі – як коли (розм.);*

- часова характеристика суб'єкта в плані його періодичності. Вербалізатори – прислівники: *Передчуття біди – щохвилини (розм.). Плач – щодня (розм.). Первовий зрив – щомісяця (розм.),* а також прономінально-субстантивною сполукою: *Перевірка була кожного тижня (розм.). Кожні два місяці будуть чергування (розм.);*

- характеристику суб'єкта в плані його часової реалізації щодо моменту мовлення. Основні презентанти:

○ прислівниками: *То ж тепера весна золота! (Леся Українка). Давно колись була ріка Діала (Л. Костенко). Щойно була книгарня, а вже – бутік (Л. Костенко). Цікавими є випадки презентації темпоральної характеристики на базі метафори: *В інтер'єрі Історії ще одна шафа зі скелетом (Л. Костенко) або синекдохи: Усе на ситі було позавчора (Л. Костенко). Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній (Л. Костенко);**

○ прикметниками: *А справи дуже древні (Л. Костенко);*

○ іменниками: *Та це – минуле (Л. Костенко);*

○ субстантивно-ад'єктивною сполукою: *Історія діло давнє (Л. Костенко);*

○ прийменниково-відмінковими конструкціями: у (в) + субстантив з темпоральною семантикою *давнина: Та ті часи вже у минулому (газ.);*

○ фразеологізмами: *За плечима були вже мільйони років генетичної та чималий період культурної еволюції (газ.). Початок всьому – у тьмі віків (газ.);*

На окрему увагу заслуговує презентація часового значення давно/скоро прислівниками з первинним локативним значенням: *Війна уже десь там далеко, в минулому тисячолітті (Л. Костенко). І ось непростий період становлення позаду (газ.). Значить в тебе ще все попереду (О. Гаврош);*

- часова характеристика суб'єкта в плані його неочікуваності. Іменні форми предикатів аналізованої семантики презентуються прислівниками: *Аж раптом – грім (газ.)* або фразеологічними одиницями: *А от сухий рахунок у зустрічі «Сперанця» – «Ністру» був як грім серед ясного неба (газ.);*

- характеристику суб'єкта в плані його фазової реалізації у певний відрізок часу найчастіше реалізується трикомпонентною прийменниково-відмінковою конструкцією, облігаторним компонентом якої виступає субстантив фазової семантики: *Трагедія буде під кінець року (газ.). Під завісу літа, як завжди, кілька нещастя (Л. Костенко). На початку місяця – іспити (розм.). В середині року – сніг (газ.);*

- точну темпоральну характеристику суб'єкта, що може презентуватися:

конкретними часовими рамками. Як правило, пре-

дикати цього підтипу виражаються приєднаниково-відмінковими конструкціями:

за + знахідний відмінок імені: *А вже за тиждень – три аварійні зупинки* (Л. Костенко). *За цей рік багато було хорошого* (газ.). *За один тільки місяць – три аварії на шахтах* (Л. Костенко);

з (від) + родовий відмінок імені ... по + знахідний відмінок імені (до + родовий відмінок імені): *З 2000 по 2004 роки було до 180 договорів на навчання студентів* (газ.). *З першого вересня до двадцять п'ятого травня – навчальний період* (газ.);

конкретною датою або часом: *Початок о п'ятнадцятій годині* (газ.). *14 жовтня – день українського козацтва* (газ.). *14 жовтня – Покрова Пресвятої Богородиці* (газ.).

Іноді презентація точної темпоральної характеристики реалізується описово, тобто замість конкретної дати вказується назва релігійного свята або назва іншої визначної історичної, соціальної або політичної події: *«На Іллі – новий хліб на столі» – сказала б моя теця* (Л. Костенко). *І в маю сніг, і на Різдво дощ* (Л. Костенко). *Але якщо перший був на Геловін, де за означенням панує нечиста сила, то другий, навпаки, припадає на Архистратига Михайла, покровителя Києва, який розганяє нечисту силу* (Л. Костенко). *До виборів 111 днів* (Л. Костенко). *До нового тисячоліття 17 днів* (Л. Костенко). *До дня народження два місяці* (розм.). *До закриття Чорнобильської атомної п'ять днів* (Л. Костенко);

назвою конкретного дня тижня. Презентанти – приєднаниково-іменникові конструкції у (в) + знахідний відмінок відповідного субстантиву: *У вівторок, 19 вересня, празник Господнього Преображення, а в народі Другого Спаса* (газ.). *В неділю був базар* (Л. Костенко). *Але за календарем свято – у неділю* (газ.);

хронологічною аппозицією вчора/сьогодні/завтра: *Вчора була хляпа, сьогодні снігове царство*

(Л. Костенко). *Сьогодні одинадцятий день нашого протистояння* (Л. Костенко). *Сьогодні день поминальний* (Л. Костенко). *Завтра буде ясна погода* (О. Гаврош). *Назавтра буде ожеледь* (Л. Костенко);
назвою частини доби. Аналізована семантика презентується:

○ прислівниками: *Вночі заморозки на ґрунті, а морелька уже цвіте* (Л. Костенко). *Світанком труд, і труд важкий вночі...* (А. Малишко). *Вдень ще літо, а надвечір – осінь* (Л. Костенко). *Ввечері теж вода і кусень хліба* (газ.);

○ фразеологічними одиницями: *Побачення – на схилі дня* (розм.). *Після других півнів – пробудження* (розм.);

○ прикметниками: *Час надвечірній* (Л. Костенко);
конкретною порою року: *Цього літа є перебої з водою* (газ.). *Що то Грузія – у них і глибокої осені Революція троянд!* (Л. Костенко). *Весілля – весною* (розм.). *День знань – восени* (розм.);

- часова характеристика суб'єкта в плані вихідної або кінцевої точки його реалізації. Предикати цього типу виражаються приєднаниково-відмінковою конструкцією після, до + родовий відмінок імені: *З понеділка нова програма* (розм.). *Були до ранку в тому селищі великі ігри, танці і веселоці* (Л. Костенко). *І дзвін мечів до третьої весни...* (Л. Костенко).

Результати нашого дослідження показали, що іменні форми предикатів з темпоральною семантикою виступають важливим компонентом лінгвочасової картини світу, в якому репрезентується глибоке філософське осмислення часу. Предикати з аналізованим значенням, характеризуючи суб'єкт в плані його всебічної часової реалізації, представляють досить велику підсистему іменних форм предикатів і мають широкий конотативний спектр.

Перспективу подальших досліджень бачимо у більш ґрунтовній розробці єдиної комплексної семантичної класифікації іменних форм предикатів, яка б у повній мірі відображала зв'язки та явища об'єктивної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич, А. Я. Категорії середньовічної культури / А. Я. Гуревич. М.: Искусство, 1972. – 318 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / під ред. І. К. Білодід, А. А. Бурячок. – К.: «Наукова думка», 1980. – Т. 11. – 700 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / під ред.

1. К. Білодіда. – К.: «Наукова думка», 1972 – 516 с.
4. Тураєва З. Я. Категория времени: время грамматическое и времяхудожественное (на материале английского языка): Учебное пособие [для институтов и факультетов иностранных языков]. – М.: Высшая школа, 1979. – 219 с.

REFERENCES

1. Gurevich A. Y. The categories of ancient culture / A. Y. Gurevich. M.: Art, 1972. – 318 p.
2. Dictionary of Ukrainian language: in 11 v. ed. I. K. Bilodid, A.A Buryachok. – K.: "Scientific thought", 1980. – V. 11. – 700 p.
3. Contemporary Ukrainian Literary Language. Syntax / ed. I. K.

- Bilodid – K.: "Scientific thought", 1972 – 516 p.
4. Turaeva Z. Y. The category of time: grammatical and art time (on the material of the English language): educational supplier [for institutes and faculties of foreign languages]. – M: Higher School, 1979. – 219 p.

Functioning of nominal forms of predicates with the semantics of temporality in modern Ukrainian language

E. A. Leontieva

Abstract. The article presents the reasons of two-member sentences with the nominal form of predicates expressing the semantics of temporality. The paper also presents the semantic classification of the analyzed units and a brief overview of the formal means of their verbalization.

Keywords: predicate, subject, temporality, classification, ways of expression, semantic type.

Функционирование именных форм предикатов с семантикой темпоральности в современном украинском языке

E. A. Леонтьева

Аннотация: В статье дается обоснование двусоставности предложения с именной формой предикатов, выражающих семантику темпоральности. В работе также представляется семантическая классификация анализируемых единиц и краткий обзор формальных средств их вербализации.

Ключевые слова: предикат, субъект, темпоральность, классификация, способы выражения, семантический тип.